

Корсун О. В.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Полтавського національного технічного університету імені Юрія КондратюкаБЕЗСУБ'ЄКТНІ РЕЧЕННЯ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ФІЗИЧНОЇ ДІЇ
В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. У статті проведено зіставне дослідження семантичної й синтаксичної організації безсуб'єктних речень зі значенням фізичної дії в англійській та українській мовах, змодельовано семантичні моделі аналізованих речень із різним набором актантів, виявлено випадки зміни діатези, наведено статистичні дані.

Ключові слова: безсуб'єктне речення, фізична дія, семантична модель, актант, структура, члени речення, діатеза.

Постановка проблеми. Стаття присвячена комплексному зіставному дослідженню семантики та структури безсуб'єктних речень зі значенням фізичної дії (далі – БРФД) в англійській та українській мовах. Під БРФД розуміються прості повні й неповні одно- та двоскладні речення або частини складних речень без формально вираженого семантичного суб'єкта, тобто без позначення істоти або неістоти, що може виконувати певну фізичну дію.

Одним із провідних понять у дослідженні семантичної й синтаксичної будови речення є поняття діатези, яке означає «схему співвідношення між одиницями синтаксичного рівня й одиницями семантичного рівня», тобто відповідність семантичних актантів (семантичних ролей) ситуації їх синтаксичним позиціям [6, с. 284]. Аналіз семантичної й синтаксичної структури речення та поняття діатези проведено в роботах багатьох дослідників (Р. ван Валіна [12], Р. Діксона [10], С.Д. Кацнельсона [2], О.В. Падучевої [3], Л. Теньєра [4], Ч. Філлмора [5; 11], О.О. Холодовича [6] та ін.). На думку Ю.Д. Апресяна, найцікавішими для вивчення за своєю семантикою є предикати дії, оскільки вони є найбільш «багатоактантними» предикатами, що можуть мати агенса, бути спрямованими на об'єкти, мати адресантів та адресатів, виконуватися за допомогою спеціальних інструментів і засобів у фіксовані строки та з певною метою [1, с. 54].

Попри той факт, що проблема семантичної безсуб'єктності речення є дослідженою в роботах, присвячених вивченню

безособових речень, неповних еліптичних речень, пасивних конструкцій як на матеріалі окремих мов, так і в порівняльному аспекті, порівняльний семантико-синтаксичний розгляд БР, що позначають фізичну дію істоти на матеріалі англійської й української мов, проведено не було, що й зумовлює актуальність цієї роботи.

Мета роботи полягає в проведенні комплексного зіставного семантико-синтаксичного аналізу англійських та українських БРФД.

Матеріал дослідження становлять 1 500 англійських і 1 500 українських безсуб'єктних речень, із-поміж яких БРФД в англійській мові налічують 110 одиниць (7,3%), а в українській – 251 одиницю (16,7%).

Виклад основного матеріалу дослідження. Моделювання семантики БРФД здійснено за допомогою формул тлумачення (далі – ФТ) із такими семантичними ролями: агенса (Ag) – ініціатор дії (істота); пацієнс (Pat) – істота, що підпадає під дію агенса; об'єкт (O) – неістота, що зазнає дії з боку агенса; результатив (Res) – предмет, ситуація, що виникли в результаті дії. Факультативними учасниками ситуації позначено локатив (Loc), тобто місце, куди або звідки здійснюється переміщення, час (T), мету (P).

Синтаксичними актантами (членами речення), що будують формальну структуру БР, є підмет речення (S), присудок речення в активному стані (P), присудок речення в пасивному стані (P_{pass}), головний член односкладного речення, виражений дієсловом (V), додаток або синтаксичний об'єкт (O), обставина місця (Adv_{place}), обставина часу (Adv_{time}), обставина способу дії (Adv_{manner}), обставини мети (Adv_{purpose}).

Позначкою квантора існування Ø позначено відсутніх у формальній структурі речення учасників ситуації.

Залежно від значення речення й кількості учасників ситуації БРФД описано за допомогою семи ФТ в англійській мові й восьми ФТ в українській (таблиця).

Таблиця

Семантичні моделі БРФД в англійській та українській мовах

№	Семантичні моделі АБР	Кількість одиниць (%)	
		англ.	укр.
1	AgØ виконує цілеспрямовану дію над об'єктом O або пацієнсом Pat	55 (50%)	151 (60,1%)
2	AgØ починає/продовжує/закінчує виконувати типову дію Act	27 (24,5%)	13 (5,2%)
3	AgØ фізично впливає на об'єкт O/пацієнс Pat	10 (9,2%)	10 (3,9%)
4	AgØ створює/виробляє/виготовляє Res	9 (8,2%)	14 (5,6%)
5	AgØ виконує типову дію Act	4 (3,6%)	27 (10,8%)
6	AgØ дозволяє/забороняє/висловлює необхідність у виконанні типової дії Act (над O/Pat)	4 (3,6%)	31 (12,4%)
7	AgØ висловлює необхідність в фізичному впливі на Pat/O	1 (0,9%)	–
8	AgØ забороняє Pat творення Res	–	3 (1,2%)
9	AgØ починає/закінчує творення Res	–	2 (0,8%)
Разом	110 (100%)	251 (100%)	

Найчастотнішими БРФД в обох мовах дослідження є БР із семантичною моделлю, описаною ФТ: «Агенс AgØ виконує цілеспрямовану дію над об'єктом O або пацієнсом Pat (у місці Loc / у певний час T / з метою P / із залученням O)». Речення цього типу можуть мати два й більше актантів. Спільною в обох мовах синтаксичною моделлю, що відповідає наведеній пропозиції, є модель $S - P_{\text{pass}} - (\text{Adv}_{\text{time/place/purpose}} / O)$:

1) *The little table was set out daintily with flowers* (Маленький столик було витончено прикрашено квітами (Дж. Голсуорси)).

Наведене БРФД є повним двоскладним реченням із дієслівним присудком у пасивному стані, згідно з яким невідомий агенс AgØ виконує цілеспрямовану результативну дію *to set out* («прикрашати») над об'єктом O *the little table* («маленький столик») із залученням іншого об'єкта O *flowers* («квіти»).

2) *Квітки зарезервовані* (П. Загребельний).

У прикладі (2), подібно до прикладу (1), AgØ виконує дію *резервувати*, направлену на об'єкт O *квітки*. Обидва наведені приклади демонструють зміну активної діатези на пасивну, у разі чого семантичний об'єкт виконує синтаксичну функцію підмета речення.

На відміну від англійської мови, в українській мові виділені також БРФД із наведеною ФТ, що мають синтаксичну структуру повних односкладних і неповних двоскладних речень (див. приклади (3), (4)).

3) *Вперше надруковано в оригіналі медичні праці Галена* (П. Загребельний).

Наведений приклад є односкладним безсуб'єктним реченням зі структурою $P_{\text{pass}} - O - (\text{Adv}_{\text{time/place/purpose}} / O)$, у якому об'єкт O *медичні праці Галена* підлягає цілеспрямованій дії *друкувати* з боку AgØ. Головний член БРФД (3) має форму пасивного стану *надруковано* для позначення результату людської дії.

4) *Кого, хлопче, шукаєш? – Та поїзда...* (А. Дімаров).

БР (4) є неповним реченням із відсутніми обома головними членами, що відновлюються за допомогою ширшого контексту: AgØ виконує цілеспрямовану дію *шукати* щодо об'єкта O *поїзд*.

БРФД, семантика яких може бути описана за допомогою ФТ «Агенс AgØ починає/продовжує/закінчує/не закінчує виконувати типову дію Act (у певний час T)», є одноактантними й у мовах дослідження мають спільну синтаксичну модель повного двоскладного речення $S - P - (\text{Adv}_{\text{time}})$.

5) *The singing ceased* – Спів припинився (Дж. Голсуорси).

6) *Танок не припинявся* (П. Загребельний).

У наведених прикладах AgØ припиняє (5), продовжує (6) виконувати дію Act, виражену за допомогою підмета БРФД (5) *singing* («спів»), (6) *танок*. Присудок наведених БРФД виражено дієсловом фазового значення в минулому часі – *ceased* («закінчився, припинився») (5) та *не припинявся* (6).

На відміну від англійської мови, на матеріалі української мови виділено БРФД (1 од.) зі структурою повного односкладного дієслівного речення $O - V$:

7) *Трудовий день закінчено* (П. Загребельний).

У БРФД (7) AgØ закінчив виконання типової дії Act, *роботи*, вираженої за допомогою додатка *трудовий день*.

БРФД із ФТ «Агенс AgØ фізично впливає на пацієнса Pat» мають однакову кількість одиниць в обох мовах. В англійській мові виділено одну синтаксичну модель, що відповідає наведеному типу АБР: $S - P_{\text{pass}} - \text{prep} - O$.

8) *He'll be knocked on the head, taken out to sea and put overboard* (Його вдарять по голові, вивезуть до моря та викинуть за борт) (А. Крісті).

У прикладі (8) пацієнс Pat *he* «він», а саме його частина *the head* («голова»), зазнає фізичної дії *will be knocked (on the head)* («буде вдарений (по голові)») з боку агенса AgØ.

В українській мові цей тип корелює з такими синтаксичними моделями:

а) $O - V - \text{Adv}_{\text{time/place/manner}}$:

9) *Всіх трьох били регулярно й методично* (П. Загребельний).

б) $S - P_{\text{pass}} - \text{Adv}_{\text{time/place/manner}}$:

10) *І ось дівчина вбита, невинно й жорстоко* (П. Загребельний).

БРФД (9) є повним односкладним реченням, у якому невідомий множинний агенс AgØ *регулярно й методично* виконує дію фізичного впливу *бити* над пацієнсом Pat *всіх трьох*.

Приклад (10) є повним двоскладним реченням, у якому синтаксичну позицію суб'єкта займає семантичний об'єкт, пацієнс Pat *дівчина*, що зазнала результативної фізичної дії, вираженої предикатом у пасивному стані з опущеним дієсловом-зв'язкою (*є/була*) *вбита*, з боку AgØ. В останньому реченні спостерігається діатетичний зсув або зміна діатези, тобто перерозподіл рангів учасників пропозиції, маркований формою дієслівного предиката [3, с. 60].

Четвертий семантичний тип досліджуваних БРФД має ФТ «Агенс AgØ створює/виробляє/виготовляє Res (у місці Loc / у певний час T / з метою P)». Наведеному типу речень в англійській та українській мовах відповідають різні синтаксичні структури речення. В англійській мові виділено такі синтаксичні структури:

а) $S - P_{\text{pass}} - (\text{Adv}_{\text{place}} / \text{Adv}_{\text{manner}})$:

11) *The preface is written* (Передмову написано (Дж. Голсуорси)).

Приклад (11) є повним двоскладним реченням із підметом *the preface* («передмова») та дієслівним присудком зі значенням результату в пасивному стані *is written* («написано»). На семантичному рівні синтаксичний суб'єкт *the preface* («передмова») виконує семантичну роль об'єкта Res, що виник в результаті дії AgØ. У реченнях подібного типу, що характеризуються зміною синтаксичної позиції учасників із певною семантичною роллю без зміни валентності предиката, спостерігається перерозподіл рангів учасників ситуації, маркований формою дієслова-предиката.

б) $S\emptyset - P_{\text{pass}} - \emptyset - O\emptyset - \text{Adv}_{\text{purpose}}$:

12) *What was this novel written for? – To make money, of course* (Для чого було написано цей роман? – Щоб заробити грошей, певна річ (Дж. Голсуорси)).

БРФД (12) є неповним ситуативним реченням, вираженим інфінітивом *to make money* («щоб заробити грошей») на позначення мети виконання дії. Об'єкт дії, виражений іменником *this novel* «цей роман», який на синтаксичному рівні виконує функцію підмета речення (SØ), та дія, виражена дієслівним присудком у минулому часі однини пасивного стану *was written* («було написано») (PØ), відновлюються за допомогою попереднього питального речення.

АБР цього семантичного типу в українській мові відповідають односкладні речення зі структурною моделлю $V - O - (\text{Adv}_{\text{place/purpose/time}})$, наприклад:

13) *Над ліжком споруджено було балдахін* (П. Загребельний).

У наведеному прикладі агенс AgØ виконує дію Act *споруджувати* щодо об'єкта дії *балдахін*. Головний член односкладного речення виражено предикативною віддієприкметниковою формою *споруджено*, яка вказує на результативність дії.

БРФД, описані ФТ «Агенс AgØ виконує типову фізичну дію Act (у певному місці Loc/у певний час T)», є більш частотними в українській мові, ніж в англійській. Предикати описаної семантичної моделі БРФД є одноактантними. Спільною синтаксичною структурою БРФД вказаного типу в обох мовах є модель неповного двоскладного речення з відсутнім одним або обома головними членами SØ – P/PØ – Adv_{time/place}, наприклад:

14) *Where is he? – Having breakfast* (Де він? – Снідає (Дж. Голсуорси)).

15) *Ти довго там хлипатимеш? – Довго* (А. Дімаров).

У наведених БР відсутні підмети (SØ), семантичні суб'єкти-діячі (AgØ) можуть бути відтворені за допомогою ширшої мовленнєвої ситуації: (14) AgØ *he* («він») виконує типову дію Act, виражену іменним предикатом *have breakfast* («снідати»); (15) AgØ *я* виконує дію Act, виражену дієслівним присудком *хлипатимеш*.

Наведений тип БР на матеріалі української мови також співвідноситься з синтаксичною моделлю односкладного речення V – Adv_{time/place}, що не характерно для англійської мови:

16) *Там саме снідали* (А. Дімаров).

Приклад (16) є повним односкладним БР, у якому головний член виражений дієсловом у минулому часі множини на позначення типової дії *снідати* в місці *там* агенсом AgØ.

Наступним семантичним типом акціональних речень є БРФД з ФТ «Агенс AgØ дозволяє/забороняє/висловлює необхідність у виконанні типової дії Act (пацієнсом Pat (1) / із залученням пацієнса (2) / у певному місці Loc/ у певний час T)». Наведений тип БР в англійській мові має структуру повного двоскладного речення S – P_{pass} – (O) – Adv_{time}:

17) *You'd been allowed to work with him there* (Вам було дозволено працювати з ним там (А. Крісті)).

В АБР (17) агенс AgØ дозволяє пацієнсу Pat1 *you* («ви») виконувати типову дію *to work* («працювати») з пацієнсом Pat 2 *he* («він») у певному місці Loc *there* («там»). У реченнях цього типу, що характеризуються зміною синтаксичних позицій учасників із певною семантичною роллю без зміни валентності предиката (семантичний об'єкт, пацієнс, Pat 1 *you* (ви), займає позицію підмета при дієслові в пасивному стані *had been allowed to work* («було дозволено працювати»)), спостерігається діатетичний зсув.

Українські БР цього семантичного типу мають структуру односкладного речення (O / OØ) – V_{mod} – Adv_{time/place}:

18) *Он малий Демко. Треба покупати, накормити і приспати...* (У. Самчук).

У прикладі (18) агенс AgØ повинен виконати набір типових повсякденних дій *покупати, накормити і приспати* над пацієнсом PatØ *Демко*, особа якого встановлюється за допомогою попереднього речення.

Тільки на матеріалі англійської мови виділено БРФД із семантичною моделлю, описаною ФТ «Агенс AgØ висловлює необхідність у фізичному впливі на пацієнс Pat або об'єкт O», що співвідноситься зі структурою повного двоскладного речення S – P_{mod} (1 од.):

19) *These modern painters need to be tortured* (Цих сучасних художників необхідно катувати (Дж. Голсуорси)). У наведеному прикладі висловлюється необхідність щодо виконання агенсом AgØ фізичної дії щодо пацієнса Pat *these modern painters* («Ці сучасні художники»).

Тільки на матеріалі української мови виділені акціональні БР із ФТ «Агенс AgØ забороняє адресату Adr створення результату Res (у певному місці Loc / у певний час T / з метою P)» зі структурою односкладного речення O1 – V_{mod} – O2:

20) *Іновірям заборонено будувати нові церкви...* (П. Загребельний).

У наведеному прикладі агенс AgØ забороняє адресату Adr *іновірям* створювати *будувати* результатив Res *нові церкви*.

БРФД із ФТ «Агенс AgØ починає/припиняє створення результату Res (у певний час T)» також виявлені лише на матеріалі української мови й мають структуру односкладного речення O – V – Adv_{time}:

21) *Похмуре будівництво викінчено було мало не того дня, коли з таємних мандрів по слов'янських землях повернувся султанський син Баязид* (П. Загребельний).

У прикладі (21) агенс AgØ закінчує *викінчено було* створення результату, вираженого іменником *будівництво* у функції додатка. Час виконання дії T на синтаксичному рівні позначено підрядним реченням *мало не того дня, коли з таємних мандрів по слов'янських землях повернувся султанський син Баязид*.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна зробити такі висновки:

1. Безсуб'єктні речення зі значенням фізичної дії налічують в англійській мові 110 одиниць, в українській – 251 одиницю, що складає 7,3% та 16,7% щодо загальної кількості аналізованих безсуб'єктних речень. Досить невелика кількість БР цього типу може бути пояснена відсутністю семантичного суб'єкта в структурі речення, а саме діяча, агенса.

2. Семантико-синтаксичне дослідження БРФД дозволило виокремити 6 спільних семантичних типів речень в англійській та українській мовах, а також описати їх значення за допомогою формул тлумачення з різним набором актантів. Виділені відмінні семантичні типи БРФД не є частотними в мовах дослідження.

3. Відмінність БРФД порівнюваних мов спостерігається на синтаксичному рівні та проявляється в наявності в українській мові більшої кількості синтаксичних структур.

4. Паралельний аналіз семантики та структури БРФД призвів до виявлення випадків зміни діатези, а саме перерозподілу рангів учасників ситуацій за предиката в пасивному стані.

5. Перспективним залишається проведення комплексного семантико-синтаксичного дослідження БРФД на матеріалі більшої кількості різноструктурних мов.

Література:

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
2. Кацнельсон С.Д. К понятию типов валентности / С.Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С. 20–32.
3. Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики / Е.В. Падучева. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
4. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер; зедкол.: Г.В. Степанов (пред.) и др.; вступ. ст. и общ. ред. В.Г. Гака. – пер. с франц. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
5. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая семантика. – М.: Прогресс, 1981. – Вып. X. – С. 369–495.
6. Холодович А.А. Залог / А.А. Холодович // Категория залога: материалы конференции. – Л., 1970. – С. 2–26.
7. Чейф У.Л. Значение и структура языка / У.Л. Чейф; пер. с англ. Г.С. Щура; послесл. С.Д. Кацнельсона. – М.: Прогресс, 1975. – 432 с.
8. Шведова Н.Ю. Семантическая структура простого предложения / Н.Ю. Шведова // Русская грамматика: [научные труды]. – М.: Ин-т русск. яз. им. В.В. Виноградова РАН, 2005. – С. 123–136.
9. Chomsky N. Deep structure, surface structure, and semantic interpretation / N. Chomsky // Semantics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1971. – P. 183–216.

10. Dixon R.M.W. A Semantic Approach to English Grammar / R.M.W. Dixon. – 2nd ed. – New York : Oxford University Press, 2005. – 543 p.
11. Fillmore Ch.J. Subjects, Speakers and Roles / Ch.J. Fillmore // Semantics of Natural Languages / ed. by D. Davidson, J. Harman. – Dordrecht : Reidel. – 1972. – P. 1–24.
12. Valin R.D. Exploring the Syntax-Semantics Interface / R.D. van Valin. – New York : Cambridge University Press, 2005. – 310 p.

Корсун О. В. Бессубъектные предложения со значением физического действия в английском и украинском языках

Аннотация. В статье проведено сопоставительное исследование семантической и синтаксической организации бессубъектных предложений со значением физического действия в английском и украинском языках, смоделированы семантические модели анализируемых

предложений с разным набором актантов, выявлены случаи изменения диатезы, приведены статистические данные.

Ключевые слова: бессубъектное предложение, физическое действие, семантическая модель, актант, структура, члены предложения, диатеза.

Korsun O. Subjectless sentences denoting physical actions in English and Ukrainian

Summary. The article deals with the contrastive study of subjectless sentences denoting physical actions in English and Ukrainian. Models of sentences with different semantic roles have been described, diathesis change cases have been identified, statistic data have been provided.

Key words: subjectless sentence, physical action, semantic model, structure, part of sentence, diathesis.